

K otázce překládání textů se stylizací nářečního projevu

Mohlo by se zdát, že v protikladu k poezii, která staví před překladatele různé stupně obtížnosti, je k nim próza mnohem milosrdnější a dává se přeložit beze zbytku. Avšak i v této oblasti má svou platnost italské úsloví „traduttore – traditore“ (překladatel – zrádce) neboť překlad nikdy – ani v případě realistické prózy – nemůže být pouze přímým převodem z jednoho jazykového kódu do druhého. Spíše v soulase s teoretiky překladu můžeme zde hovořit o „experimentálním modelování textového ekvivalentu“ (M. Čejka). Při tomto modelování zcela zákonitě vyvstane otázka „věrnosti“ překladu. Tento požadavek, závažný pro každého překladatele, má dva aspekty: a) věrnost vzhledem k textu originálu, b) věrné zachování relace: originál-vnímatel (tj. čtenář z téže kulturní a jazykové sféry jako autor textu). S Františkem Mikem bychom mohli říci, že překladatel vždy bojuje na dvou frontách: jako exponent recipující literatury a jako propagátor originálu. Přemrštěná věrnost původnímu textu (originálu) mohla by vést k nepochopení tohoto textu u cizího vnímatele, pociťujícího ho jako čirý exotismus; přílišné přiblížení textu vnímатели – tedy převedení ho na vnímatelovo „území“, důsledná adaptace – vzdaluje překlad původnímu znění, činí ho nevěrným.

Toto dilema, vyskytující se v každém překladu, se zvyšuje v případě děl, v nichž autor záměrně uplatňuje stylizaci nářečního projevu, přinášející s sebou těžko překonatelnou bariéru národních a regionálních odlišností.

Slovo „stylizace“ zde nepojímám široce jako „enuntiatio“, tzn. proslovení, uspořádání jazykových prostředků vůbec, nýbrž jako cílevědomý, promyšlený způsob výstavby promluvy **podle určitého vzoru**, podle stylu jiných promluv, existujících mimo literární skutečnost, zobrazovanou v díle. V případě stylizace nejde o pouhý zápis, věrné napodobení, reprodukování nářečí, ale o cílevědomý výběr jazykových prostředků.

V literární vědě se rozlišuje stylizace literární a jazyková. V prvním případě se jedná o napodobování jistých žánrových rysů nebo obsahu děl už existujících (od imitace až k parodii, pastiši atd.), v druhém jde o napodobení nářečí a slangů, o archaizaci apod. Jazyková stylizace se vždy váže na konkrétní, mimo literaturu existující jazykovou skutečnost – i když je zjednodušením, zhuštěním příznačných vlastností své předlohy. A právě nad překladem takto chápané sty-

lizace bych se chtěla zamyslet. Její ideově uměleckou funkci v literárním díle bychom mohli shrnout do několika bodů:

1. prohlubuje a zpřesňuje ztvárnění zobrazovaného regionálního prostředí, konkretizuje je, stává se symbolem jisté sociální skupiny, lokalizuje dílo do konkrétního zeměpisného bodu;
2. slouží společenské, regionální a kulturní charakteristice hrdinů, mluvících nářečím, aniž by autor musel použít komentáře;
3. pro čtenáře může být signálem přechodu od vyprávění do polopřímé řeči, tedy do skrytého monologu;
4. velmi důležitou ideově uměleckou funkci plní jazyková stylizace i tehdy, když jí autor používá nejen v promluvách postav (tedy nejen za účelem charakterizace hrdinů), ale v celém vyprávění. Spolu s Antonem Popovičem bychom mohli konstatovat, že takto jazykovými prostředky formovaný textový subjekt se prostřednictvím jazyka hlásí k té skupině, jejímž jazykem promlouvá. Bez speciálních deklamací přejímá její způsob vnímání a zobrazování světa, její optiku a mentalitu;
5. otázka stylizace nářečního projevu je neodmyslitelná od celkového domácího literárního kontextu, na jehož pozadí vystupuje a získává zvláštní ideově umělecké hodnoty (např. použití nářečí v dílech spisovatelů Mladého Polska už samotným kontrastem se stylem „vysoké“ poezie podtrhovalo ideový záměr autorů: jistou idealizaci prostého člověka z vesnice, věrného hodnotám vytvářeným ve styku s přírodou, daleko od civilizace, ničící opravdovost mezilidských vztahů). Tento kontext se většinou v překladu nahradit nedá; celkově je možno říci, že jazyková stylizace v umělecké rovině obohacuje obsah díla, rozšiřuje jeho asociační pole, nejen odráží, ale přímo evokuje mimoliterární skutečnost, z níž autor čerpal vzor, přidává dílu expresi, obraznost a jadrnost.

Aby však stylizace mohla tyto funkce plnit, musí existovat plné dorozumění mezi dílem a vnímatelem, který by měl dokázat rozšifrovat autorem použitý vzor. Stylizace tedy předpokládá co nejtěsnější spolupráci čtenáře s autorem, počítá se čtenářovými vědomostmi, které mu umožní správně pochopit dvojitý komunikát, v němž se důležité informace o času a prostoru, mentalitě postav a situaci vyprávějího subjektu sdělují nejen v obsahu, ale i v samotném jazykovém znaku.

Jak má tuto složitou komunikační situaci zvládnout překladatel? Které „věrnosti“ má dát přednost? Věrnosti textu nebo věrnosti průvodnímu vztahu dílo-vnímatel, v našem případě tak důležitému? Jak má kupříkladu mluvit polský sedlák Reymontova či Tetmajerova díla v českém překladu, aby překladatel dosáhl účinnosti originálu?

Jediným správným řešením se zdá být začlenění překládaného díla do kontextu jazyka, do něhož je překládáno. Jenomže: neztratí se tímto způsobem onen

skrytý smysl, obsažený v samotném jazykovém znaku? A dále: nevytváří se takto pouze formální kalk, který dělí od karikatury jenom krůček? Do jisté míry tuto otázku řeší funkční využití nářečí, to znamená shodně s funkcí, jakou plní v originále. Avšak i zde vyvstávají potíže. Uvedu drobný příklad. V polštině komickou funkci plnilo mazurské nářečí a v něm tzv. mazuření (vyslovování řady š č ž jako s c z). V českém jazyce plnívá analogickou funkci hanáčtina. Jenže zastoupit Mazura Hanákem není dost dobře možné. Představa Mazura implikuje pojmy: chudý (kdysi i hloupý), tvrdohlavý, nebojácný, statečný, kdežto Hanák je bohatý, klidný a sebejistý, jak to známe už z Havlíčkova epigramu.

Na podobné nesnáze narazíme při překládání reálií, neodmyslitelných od lidové jazykové stylizace. Poukazoval na to např. polský spisovatel Jarosław Iwazskiewicz při příležitosti přisvojování básní Pabla Nerudy. Ptal se: jak může polský čtenář správně pochopit slovní spojení „studené jižní moře“ nebo „červenové chlady“, když pro něho jih a červenec jsou symbolem tepla? Anebo jak málo je možno polskému čtenáři říci z obsahu slova „araukaria“, když ji zná jako skleníkovou rostlinu v květináči, zatímco u Jihoameričana vyvolá představu mohutného stromu, poskytujícího významnou surovinu, a zároveň slovo to je názvem jediného indiánského kmene, který si Španělé nikdy nepodrobili. Uvedme také příklad z mnohem bližšího prostředí. V Reymontových *Sedlácích* se vyskytuje výraz „kołtun“, označující zmuchlané, špinavé, spleené vlasy (v přeneseném významu také maloměstáka). Polskému čtenáři románu se při tom slově vybaví představa dávné zaostalé vesnice s jejími predsudky a pověrami, podle nichž ostříhání „kołtuna“ přináší okamžitou smrt. V českých překladech celé toto asociční pole slova „kołtun“ zmizelo. K. V. Rypáček výraz přeložil jako „divná boule“, Čeněk Syrový jako „divná nemoc“.

Přes všechny potíže, které s sebou nese lidová jazyková stylizace, přece jen nemůžeme plně souhlasit s profesorem Z. Klemensiewiczem, který pesimisticky říká, že díla typu Tetmajerovy sbírky *Na Skalném Podhalí* jsou prakticky nepřekladatelná, neboť přeložená do spisovného jazyka ztrácejí svou pravdu a kouzlo, a přeložená do nářečí nutně vyvolají pocit faleš, protože do popředí vystoupí rozpor mezi skutečností zobrazovanou autorem a skutečností přivolanou slovními prostředky použitými překladatelem. Výjimkou v tomto konkrétním případě je snad překlad do slovenštiny; sama jsem viděla (a slyšela) skvělou slovenskou televizní adaptaci těchto povídek, ale zde přece se jedná o tentýž region.

Je třeba souhlasit s názorem, že u lidových stylizací je dosažení adekvátního překladu nesmírně obtížné: nedá se však předem vyloučit. Zdá se, že první podmínkou překladatelské práce v našem případě musí být věrnost textu originálu, nutnost zachování jeho zvláštností. Plná adaptace díla se stylizací nářečního projevu, tj. přenesení do vlastní jazykové a kulturní sféry, není žádoucí, naopak cizí sféra (reálie, jména apod.) musí bezpodmínečně zůstat čitelná. Čte-

nář překladu však musí také vědět, že se jedná o jazykovou stylizaci. Tak obtížný úkol může zvládnout pouze překladatel vynalézavý a zkušený, všestranně a důkladně obeznámený s problematikou zobrazovaného dění, který bezpečně pochopí nejen základní význam, ale i asociační vazby jednotlivých slov a obrátů. A musí se snažit vést čtenáře k autorovi, ne naopak. Není tedy pochyb, že první překladatelovou prací jsou činnosti hermeneutické. Po interpretaci teprve přichází čas translace. Překlad by měl zapadnout do domácího folklórního kontextu pomocí vhodně zařazovaných typických, všem nářečím vlastních slovních obrátů a forem, povšechně chápaných jako lidový způsob vyjadřování (např. deminutiva, paralely, parataxe apod.), používaných funkčně obdobným způsobem, jak to činí autor. Zároveň musí překladatel přiměřeným dozováním cizích lexikálních, frazeologických a syntaktických prvků čtenáři neustále připomínat cizost v díle zobrazovaného prostoru. Není to snadný úkol, má-li být dosaženo žádoucí harmonie mezi oběma jazykovými sférami. Výsledkem bude často hybridní tvar, neboť napětí mezi originálem a překladem, vyvolané odlišností dvou kultur, může vyústit do jisté „kreolizace“ (výraz Popovičův), míšení obou. Zdá se však, že v našem případě je to jediná „střední cesta“ mezi Scyllou exotismu a Charibdou důsledné, originálu zcela vzdálené adaptace. Patrně pouze taková hybridní, ale strukturálně jednotná stavba překladu může zaručit, že překlad díla se stylizací nářečního projevu zachová invariantní prvky originálu a stane se přijatelným textem pro obě kultury. Víc od něho ani chtít nemůžeme.

Literatura:

O sztuce tłumaczenia, Wrocław 1955.

Klemensiewicz, Z.: *W kręgu języka literackiego i artystycznego*, Warszawa 1961.

Skwarczyńska, S.: *Stylizacja i jej miejsce w nauce o literaturze* [in:] táž: *Wokół teatru i literatury*, Warszawa 1970.

Budzyk, K.: *Gwara a utwór literacki* [in:] *Stylistyka polska*. Wybór tekstów, Warszawa 1973.

Wilkoń, A.: *O stylizacji językowej w literaturze*, „Ruch Literacki“ 1974, z. 6.

Bartmiński, J.: *O języku folkloru*, Wrocław 1973

Głowiński, M.: *O stylizacji* [in:] tentýž: *Style odbioru*, Kraków 1977.

Wielojęzyczność literatury i problemy przekładu artystycznego. Red. E. Balcerzan, Wrocław 1984.

Hausenblas, K.: *Výstavba jazykových projevů a styl*, Praha 1972.

Popovič, A.: *Poetika umeleckého prekladu. Proces a text*, Bratislava 1971.

Miko, F.: *Stýlové konfrontácie*, Bratislava 1976

Čejka, M.: *Nad jedním prekladem*, „Tvorba“ 1984, č.34.